УДК 81’373.72

Бечко Я.В.
(Умань, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕМ ІЗ АД’ЄКТИВАМИ ТЕРМІЧНОЇ СЕМАНТИКИ

У статті аналізуються особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні ад’єктиви термічної семантики англ. hot, нім. heiß та укр. гарячий, а також розглядаються такі аспекти внутрішньої форми як прозорість, образність, метафоричний та метонімічний характер. Автор також з’ясовує, як внутрішня форма таких фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов’язаними вторинними значеннями відповідних ключових лексем.

Ключові слова: *фразема, внутрішня форма, ключове слово, смисловий розвиток, структура, семантема, багатозначність.*

В статье анализируются особенности внутренней формы фразеологизмов, включающих многозначные адъективы термической семантики англ. hot, нем. heiß и укр. гарячий, а также рассматриваются такие аспекты внутренней формы как прозрачность, образность, метафорический и метонимический характер. Автор также выясняет, как внутренняя форма таких фразеологизмов соотносится с теми или иными фразеологически связанными вторичными значениями соответствующих ключевых лексем.

Ключевые слова: *фразема, внутренняя форма, ключевое слово, смысловое развитие, структура, семантема, многозначность.*

The author analyses the peculiarities of the inner form of idioms which include polysemantic adjectives of thermal semantics Eng. hot, Ger. heiß and Ukr. гарячий and considers such features of inner form as clarity, imagery, metaphoric/metonymic nature. The author also finds out how the inner form of these phraseological units correlate with phraseological meanings of the key lexical component.

Key words: *idiom, inner form, key lexical component, sense development, structure, semanteme, polysemy.*

У нашій статті ми ставимо за **мету** з’ясувати особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні ад’єктиви термічної семантики. Дана розвідка є **актуальною** у зв’язку з вивченням проблеми семантичного і фразеотвірного потенціалу термічної лексики, оскільки згадані лексеми, здатні передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать до різних семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. За **об’єкт** нашого дослідження ми обрали ідіоматичні фраземи номінативного та пред-

© Бечко Я.В., 2013

икативного характеру, порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступають багатозначні прикметники високотемпературної семантики: англ. *hot*, нім. *heiß* та укр. *гарячий*. Саме вони є основним засобом вираження термічної ознаки серед прикметників англійської, німецької та української мов. Дослідженням прикметників термічної семантики займаються Н.В. Батрин, І.В. Беседовська, Д. Шенефельд [1; 2; 3], натомість фразеологічних студій тут бракує, понадто ж на матеріалі української, англійської та німецької мов. Відповідно ми ставимо перед собою **завдання** з'ясувати чи виявляє внутрішня форма досліджуваних фразем із ключовим лексичним компонентом-ад'єктивом термічної семантики певні спільні риси і чи співвідносяться ці риси з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями згаданих ключових лексем.

Аналіз фразем з ключовими прикметниками високотемпературної семантики показав наявність серед аналізованих фразем численної групи одиниць термінологічного характеру, що співвідноситься з тією специфікою, яка є притаманною цим термінофраземам у плані їхньої внутрішньої форми. Тут ми перш за все маємо на увазі вирази перифрастичного (описового) метонімічного характеру, денотатам яких є реально притаманною високотемпературна ознака. Ці утворення є стилістично нейтральними – як «безальтернативні» одиниці суто номінативного характеру. Однак унаслідок своєї ідіоматичності на рівні своєї внутрішньої форми (семантичної мотивації) вони не є позбавленими своїстої образності, оскільки їхня мотивація виявляє ознаки метонімії (за принципом «частина замість цілого»): англ. *hot countries* – це країни, однією – але лише однією! – з ознак яких є жаркий клімат і які знаходяться у географічних широтах, близьких до екватору; вода в денотаті укр. *гарячого джерела* є справді гарячою тощо, але це далеко не вичерпує набір рис, релевантних для відповідного поняття тощо. Згадаємо й вирази типу англ. *hot dish*, укр. *гарячі страви*: на відміну від *гарячих джерел*, ці останні можуть бути в дійсності холодними (захололими чи ще не розігрітими). Термічна риса в таких випадках мотивує вираження цілісного фразеологічного значення за принципом «спосіб приготування й споживання кулінарного виробу» > «кулінарний виріб, виготовлений у цей спосіб», через що й цей семантичний перехід можна підвести під схему «частина замість цілого».

Помітнішою образність таких утворень є тоді, коли їхнє цілісне значення мотивується асоціативно-конотативним компонентом термічної семантики, пор. комп'ютерні чи мисливські терміни (*hot key* «клавіші, для швидкого доступу до певних функцій комп'ютерної програми» [4: 789], *hot link* «комп'ютерний зв'язок, що дозволяє перейти від одного до іншого місця в документі, або до конкретного місця в іншому документі, особливо в Інтернеті» [15: 789], *hot scent (trail)* «гарячий слід» [5: 143], *ein heiße Spur* «гарячий слід (важливі дані для розкриття якогось злочину)» [6: 273], *гарячий слід* «недавній, свіжий слід» [7: 42]), у яких мотивуючу роль відіграє риса «часо-просторова суміжність», істотна для мовного стереотипу нагрітості, але ж відсутня у сигніфікативному центрі і, отже, у традиційних словникових дефініціях відповідних ад'єктивів. Іншими такими рисами можуть бути «небезпека» (пор. кримінально конотовані вирази, напр. *hot pursuit* «право переслідування (порушника кордону, особ. корабля, що порушив територіальні води)» [8]; *heiße Ware* «вкрадений (контрабандний) товар» [6: 273]; *впіймати на гарячому* «викрити когонебудь, підстерігши його на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і

т. ін.» [9: **29**]) чи «утилітарна цінність» (вирази типу *гаряча пропозиція, гарячі теми)*. Як видається, цей різновид мотивації не зовсім вкладається у традиційне протиставлення метафори й метонімії (альтернативним підходом може бути той, який вбачає в таких випадках водночас і метафоричні, і метонімічні риси).

У разі вторинного переносного вживання цих одиниць, коли вони набувають і виразного образного характеру, і експресивної маркованості, відповідним – головно метафоричним – чином змінюється і їхня внутрішня форма, відображаючи передусім їхнє первинне цілісне значення, хоча, з іншого боку, вона так або інакше – у «знятому» вигляді – відтворює вихідну семантику термічних прикметників, пор. фразеологізм англ. *hot bed* «1. парник, парова гряда, розсадник; 2. розсадник, вогнище (хвороби, пороку)» [10: 3529], у вторинній семантиці якого присутній не лише мотивуючий образ розсадника (парника), а й цілковито відсутня в первинному фразеологічному змісті риса негативної оцінної конотації, пов'язана з потенціально притаманною термічній семантиці рисою небезпеки, негативного, деструктивного впливу. З іншого боку, можливі такі випадки, коли структура відношень між семантичними варіантами термінофраземи є не такою однозначною, пор. нім. *Heißhunger* «1. мед. вовчий апетит, ненаситний голод, булімія (при деяких захворюваннях); 2. жадібність, непомірне (пристрасне) бажання» [11] (досл. «гарячий голод»).

Так само метафоричними, конкретніше, узагальнено-метафоричними є й предикативні образні фраземи, які зображують певний конкретний предмет або ситуацію, що образно осмислюються в певному абстрагованому сенсі. Слід підкреслити, що фразеотвірна функція їх ад'єктивних складників здебільшого ґрунтується на сигніфікативній семантиці, взятій у її цілісності: наприклад у фраземі *to drop smb / smth like a hot potato* «позбутися чогось небезпечного якомога швидше» [12: 261] ототожнення неприємних речей чи лоскотливої ситуації з гарячою картоплиною базується не просто на її температурній характеристиці, а на неприємних відчуттях, пов'язаних саме з тактильним відчуттям розпеченого предмету (отже, тут має бути й той, хто виступає як суб'єкт відповідних відчуттів) тощо. Цьому відповідає те, що суто термічна риса інтерпретується тут не автономно, не сама по собі, а в складі певного смислового цілого, у логічному співвіднесенні з його іншими складниками, що теж, але вже по-іншому, дає підстави вбачати у внутрішній формі цих виразів, поряд із провідними для них рисами метафоричності, також і риси метонімії: так, у фразеологізмах англ. *strike while the iron is hot* «куй залізо поки гаряче» [5: 412]; нім. *man muß das Eisen schmieden, solange es heiß ist* «куй залізо, поки гаряче» [11]; укр. *куй залізо, поки гаряче* **«дій, поки є для цього сприятлива обстановка; користуйся моментом» [7: 91]** нагрітість заліза отримує осмислення в часовому аспекті певної типової ситуації – як скороминуща ознака, а також і в утилітарно-виробничому аспекті: придатність заліза до обробки прямо залежить не лише від ступеню нагрітості, а й від швидкості втрати ним високої температури, а в абстрактному сенсі – від швидкості зміни сприятливих для здійснення якогось учинку обставин.

Тут же згадаємо сполуки типу англ. *burning hot* «палючий» [13] (досл. «гарячий, аж горить»); *piping hot* «1. свіжоспечений, щойно з пательні; 2. абсолютно новий або свіжий, щойно з'явився, свіженький» [5: 400] (досл. «гарячий, аж свистить»); нім. *brennend (glühend) heiß* «розпечений» [11] (досл. «гарячий, аж горить (розжарений до світіння)»); *kochend (siedend) heiß* «киплячий» [11] (досл. «гарячий, аж кипить»). Їх також слід вва-

жати метафоричними, але лише тією мірою, якою окреслення, що передує термічному прикметникові, вживається у переносному значенні; отже, *piping hot* у цьому плані є метафоричним утворенням, натомість *sizzling hot* «дуже гарячий» [14: 317] (досл. «гарячий, аж шипить»), ужите, наприклад, гарячої страви, що смажиться на сковорідці, – ні.

Але серед фразем, аналізованих у цій главі, є й такі, для яких провідною є метонімічна риса, що, як ми бачили, є притаманною позначенням запальних, темпераментних людей чи відповідних емоційно-афективних станів через приписування термічної ознаки тій чи іншій частині їхнього організму (укр. *гаряча кров* **[7: 42]**, *гаряча голова* **[7: 42]**, *під гарячу руку* **[7: 42]** та їх англійські й німецькі відповідники *a hot head* «1. гаряча голова, гаряча людина; 2. гарячкуватість» [5: 369]; *heißes (feuriges) Blut* «гаряча кров; палкий темперамент» [6: 93]); у разі позначення саме осіб через частину їх тіла метонімія виявляється навіть двоїстою. В англійських виразах, де швидкість пересування людини змальовується як рух «на гарячих ногах» (*go on the hot foot* «змитись, змотатись» [5: 291]), мотивація є, наскільки можна судити, також метонімічною, через наявність істотного для мовної свідомості зв'язку між рисами «швидкий» та «гарячий», із додатковим логічним обґрунтуванням через образ розпашілих від бігу ніг; mutatis mutandis, пор. нім. *einen heißen Reifen fahren* «швидко їхати на автівці» [15] (досл. «їздити на гарячих шинах»).

Позначення вже згаданого історичного персонажа сера Генрі Персі як «гарячої остроги» є, звісно ж фразеологічною метонімією (конкретніше, синекдохою – «частина замість цілого»), натомість вторинне окреслення інших осіб, подібних за вдачею до цього англійського феодала, є метафорою, точніше, тим різновидом цього тропу, який називається антономазією й полягає в перейменуванні за подібністю до якогось історичного, міфологічного чи іншого відомого персонажа [8: 50].

Вище нами було наведено приклади з прозорою внутрішньою формою, мотивація якої прочитується більш-менш недвозначно. Однак серед досліджуваного нами матеріалу були й випадки менш ясні, аж до повної непрозорості, пор. порівняння англ. *hotter than hinges* «чудово, як по маслу» [5: 507] (досл. «гарячіший за завіси (шарніри)»), де як на єдину причину вибору суб'єкта порівняння (*hinges*) можна вказати лише на алітеративну співвіднесеність початкових звуків обох слів.

Подібна затемнена внутрішня форма може з'ясовуватися в історичній перспективі. Так, вище, аналізуючи розповсюджені в різних мовах вирази на кшталт укр. *гарячий слід* «недавній, свіжий слід» [7: 42] виникають як терміни псового полювання і, ймовірно, первісно мотивувались сприйняттям залишеного дичиною сліду як гарячого, нагрітого, а, отже, як такого, що випаровується, створюючи при цьому відповідний запах; і саме ця риса нагрітості як такої логічно пов'язується з іншою властивістю гарячих об'єктів, а саме більш-менш швидкою втратою ними високої температури.

Історична мотивація, очевидно, присутня у таких виразах, як англ. *give it smb hot and strong* «розпекти когось; задати комусь жару, перцю» [5: 314] (досл. «дати комусь гарячим і міцним»); *get it hot and strong* «отримати наганяй, прочухана» [12: 170] (досл. «отримати щось гаряче (і міцне)»); укр. *всипати гарячих* «покарати різками, висікти когось» [7: 146] (*Всипати п'ятдесят гарячих, щоб знала, як книжки красти* (Панас Мирний); – *Не пішов би він [мужик] красти панського лісу, якби йому всипав гарячих!* (М. Коцюбинський); *Нічого не вдієш – знімаю* [одяг]. *Знову врізали гарячих* (Ю. Збанацький); – *Ану, дайте ще й цьому кілька гарячих!* (М.Ю. Тарновський)). – Хоча зараз у цих фраземах мотивація

негативного впливу через згадку на неприємне, болюче тактильне сприйняття найперше, очевидно, пов'язується з палючим смаком (пор. застосування виразу *задати кому перцю* у тлумаченні цих фразем), але первісно, як це видно з українських текстуальних прикладів, йшлося саме про фізичне покарання різками й под. Історичний характер має фразеологізм укр. *гарячого сала за шкуру залити* «завдати кому-небудь великих прикрощів», що походить від розтопленого, гарячого сала, яке колись уживали як знаряддя тортур [16: 522].

Ще одним прикладом може слугувати напрочуд багатозначний вираз англ. *a hot shot* «1. важлива персона, велике цабе; 2. успішний і напористий (молодий) чоловік; 3. обдарована людина, майстер своєї справи»; 4. досвідчений пілот; 5. зазнайка, хвалько; 6. пожежник; 7. сенсаційна звістка; остання новина; 8. потяг-експрес» [5: 681] (досл. «гаряча куля (постріл)»). Перша фіксація *hotshot* датується ще 1600 р., і його значенням було «безвідповідальний (безрозсудний) запальний баламут». Зазначається (із посиланням на Оксфордський етимологічний словник англійської мови), що цей вираз може походити від позначення людини, яка стріляє з вогнепальної зброї «гаряче», тобто нетерпляче; альтернативним поясненням є те, яке пов'язує цю фраземy з кулею (ядром), котрі є розжареними або ж внаслідок пострілу, або ж становлять спеціальний різновид сухопутної та морської зброї, призначений для підпалення [17: 244].

Залишаючись у царині фразеологічних образів, пов'язаних із вогнепальною зброєю, згадаємо американізм *hotter than a two-dollar pistol*. Значення цього компаративного звороту «дуже гарячий» (досл. «гарячіший ніж пістолет за два долари»), а сам він є алюзією до дешевих пістолетів, які вироблялись у XIX ст. і дуже нагрівалися під час ведення вогню [17: 432].

Вираз укр. *горьичого хопив, кишки му сі збігли* «говорять про такого, що без ніякої видимої причини стратив апетит, сохне та марніє» [18: 603] можна розгядати як витлумачення відповідного патологічного стану в дусі народної (чи традиційної) медицини. Зі старими (причому не обов'язково неправильними) уявленнями про зв'язок між температурою певних частин людського організму і явищами чи властивостями емоційно-афективної сфери людини можна пов'язати внутрішню форму фразем, де згадується *гаряча кров (голова, рука)*.

Але, наприклад, залучення історіографічного коментарю нічого не дає у витлумаченні назви гри англ. *hot cockles* «гра, надзвичайно популярна в різдвяні свята за вікторіанських часів» [17: 189] (досл. «гарячі молюски»), мета якої полягає у тому, щоб здогадатись, хто вдарив по відкритій долоні гравця. Можна, проте, вбачати певну подібність між відкритою долонею і відкритою мушлею. Анатомічною паралеллю до такого витлумачення може слугувати вираз англ. *warm the cockles of one's heart* «тішити чиєсь серце» [19] (досл. «нагріти молюски чийогось серця»), який пояснюють на підставі подібності внутрішньої будови людського серця з будовою мушлі [17: 876].

Інколи, як ми вже бачили, внутрішня форма фраземи є не стільки непрозорою, скільки багатозначною, дозволяючи більш ніж одне витлумачення: так, нім. *mit heißer Nadel nähen* «шити на живу нитку» [11] (досл. «гарячою голкою шити») може витлумачуватись, виходячи з того, що гарячим предметом боляче користуватись, оскільки він пече руку, і через те той, хто користується таким знаряддям, спішить виконати роботу. З іншого боку, тут може бути своєсте відтворення риси «швидкості» як притаманної конотативно-асоціативній периферії змісту прикметника *heiß*.

Таким чином, внутрішня форма фразем номінативно-термінологічного характеру тяжіє до метонімічності, натомість предикативно-образні сполуки головно мають характер узагальнено-унаочнюючої метафори (хоча в тих із них, де говориться про афективно-емоційні явища, можна вбачати ознаки властивого архаїчному мисленню метонімічного осмислення цих явищ). Серед них також є чимало випадків із затемненою мотивацією, для з'ясування якої необхідне залучення історичних екстралінгвістичних відомостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батрин Н. В. Інваріантні значення і типові смисли англійських прикметників семантичного поля температурної ознаки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Батрин. – Львів, 2003. – 19 с.
2. Беседовська І. В. Семантична природа сенсорних прикметників на позначення температури в сучасній українській літературній мові (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки) / І. В. Беседовська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2009. – № 46. – С. 162-165.
3. Schönefeld D. *Hot, heiß* and *gorjachij* : A case study of collocations in English, German and Russian / D. Schönefeld // Phraseology and culture in English / [ed. P. Skandera]. – New York, London : Routledge, 2007. – P. 137-180.
4. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / [ed. by S. Bullon]. – Harlow, England : Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
5. Англо-русский фразеологический словарь / [авт.-уклад. А. В. Кунин]. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1984. – 944 с.
6. Немецко-русский фразеологический словарь / [авт.-сост. Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин]. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.
7. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / [авт.-уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко]. – К. : Радянська школа, 1978. – 447с.
8. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. Энциклопедия, 1966. – 608 с.
9. Фразеологічний словник української мови / [авт.-уклад. В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
10. The American heritage dictionary of the English language / [ed. Anne H. Soukhanov]. – 3-rd edition. – NY : Houghton Mifflin Company, 1992. – 8652 p. – [Copyright PDF].
11. Большой немецко-русский и русско-немецкий словарь [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://dic.academic.ru/contents.nsf/ger_rus
12. Longman Dictionary of English Idioms. – Harlow : Longman Gr. Lim., 1979. – 387 p.
13. Англо-русско-английский словарь 1.02 [Електронний ресурс]. – Kertvin, 2010. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги : Windows 2000/2003/XP/Vista/7. – Назва з титул. екрану.
14. Chambers Dictionary of Idioms : English-Ukrainian Semibilingual. – К. : Всеувито, 2002. – 475 с.
15. Duden : Redewendungen und Sprichwörter [Електронний ресурс]. – Mannheim : Dudenverlag, 2008. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги : Windows 98/2000/XP. – Назва з титул. екрану.

16. Знаки української етнокультури : словник-довідник / [авт.-уклад. В. В. Жайворонок]. – К. : Довіра, 2006. – 705 с.
17. The Facts On File Encyclopedia of Word and Phrase Origins, / [by Robert Hendrickson]. – 4th ed. [updated and expanded]. – New York : Facts On File Inc., 2008. – 948 p.
18. Галицько-руські народні приповідки : У трьох томах. / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1-3.
19. Dictionary of English Colloquial Idioms / [F. T Wood, R. Hill]. – London : The Macmillan Press Limited. 1979. – 354 p.

УДК 81''373.423:001.4:33:811.111

Тагільцева Я.М.
(Полтава, Україна)

ОМОНІМИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджуються особливості омонімів в економічній терміносистемі сучасної англійської мови. Вивчається явище омонімії в межах даної терміносистеми та омонімічний зв'язок з іншими тематичними шарами лексики. Омонімія розглядається як на лексичному, так і морфемному рівнях.

Ключові слова: *терміносистема, омонім, лексема, морфема.*

В статье проводится исследование особенностей омонимов в экономической терминосистеме современного английского языка. Изучается явление омонимии в пределах данной терминосистемы и ее омонимическая связь с другими тематическими пластами лексики. Омонимия рассматривается как на лексическом, так и морфемном уровнях.

Ключевые слова: *терминосистема, омоним, лексема, морфема.*

The article deals with the research of homonyms in economic term system of modern English. Homonymy is studied within the given term system and in connection with other thematic lexical layers. Homonymy is considered both on lexical and morphemic levels.

Key words: *term system, homonym, lexical item, morpheme.*

Англійська мова є таким засобом спілкування, що об'єднує багато сфер людського життя: соціальну, політичну, спортивну, економічну та ін. У зв'язку з цим виникає інтерес до вивчення терміносистем як мовних структур, особливостей їх побудови, специфіки функціонування та використання.

Об'єктом нашого дослідження виступає економічна терміносистема сучасної англійської мови, яка за влучним спостереженням І.О. Пушкарьової «реалізує свою комунікативну функцію у практичній, науковій і навчальній комунікаціях. Практична комунікація

© Тагільцева Я.М., 2013